

הרב זלמן נחמיה גולדברג

מצוות גמילות חסד - היבטים ממוניים

תאריך: 29/07/2018

פדיון שבוי עשיר — האם הוא בכלל גמ"ח בממון?

שנינו ריש פאה: "אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והביכורים והראיון וגמילות חסדים ותלמוד תורה". ובירושלמי, שם, שגמ"ח שאין לו שיעור היינו גמ"ח בגופו, אבל בממונו יש שיעור דהיינו עד חומש. ובפירוש המשנה להרמב"ם וז"ל:

"וגמ"ח הוא שם נופל על ב' ענינים מן המצות. האחד, שיעזור האדם לישראל בממונו כגון צדקה ופדיון שבויים. והשני, שיעזור אותם בגופו כגון, ניחום אבלים וללוות המת ולבא לחופת חתנים ודומה לזה. ומה שאמר בזה גמ"ח ר"ל לעזור לאדם בגופו. אבל איך שיעזור אותו בממונו יש לה שיעור, והוא, חמישית ממנו וכו'" עכ"ל.

והנראה מפירושו, שלעני חייב אדם לעזור בממונו, והיינו צדקה, ולעשיר אינו חייב אלא לעזור בגופו, והיינו גמ"ח. ולפי"ז אינו מובן כ"כ מה שהכניס הרמב"ם פדיון שבויים בכלל צדקה. שלכאורה היינו רק לעני, ואז גם שאר צרכיו ג"כ בכלל צדקה לעני, ולעשיר גם בפדיון שבויים אינו חייב אלא בגופו.

גמ"ח במקום שיש הפסד ממון לעושה

והנה עצם הדין שאין אדם חייב להוציא ממון בשביל גמ"ח לעזור, והוא שונה מכל מצות התורה שאדם חייב לבזבז למצוות עשה עד חומש וללא תעשה כל ממון, נלמד מהשבת אבדה, מפסוק והתעלמת, פעמים שאתה מתעלם, וכגון ששלו היינו הפסדו מרובה משל חברו. הרי שלא חייבה תורה להחזיר אבדה במקום הפסד ממון, או נלמד מקרא "אפס כי לא יהי' בך אביון", וכמבואר בב"מ דף ל'. ומינה ילפינן שבכל מצות שחיובם הוא משום גמילות חסד לחברו, אינו חייב אלא לטרוח בגופו, אבל אינו חייב לבזבז ממון. ולא רק אינו חייב לבזבז ממון, אלא אפילו במקום מניעת הרווח, כגון שיכול באותו שעה לעסוק במלאכתו ולהשתכר, ג"כ פטור ממצות גמ"ח. וכן מצות קימה בפני תלמיד חכם מבואר בקידושין, וכן פסק ביור"ד סימן רמ"ו, שאינו חייב לקום בפני תלמיד חכם ולהבטל ממלאכתו. ונראה שהכל נלמד מהשבת אבדה, או מקרא "אפס כי לא יהי' בך אביון". ומסתבר שהפסוק הזה

בא על כל מצוות שבין אדם לחבירו. אמנם במצות כיבוד אב ואם מצינו שחייב לבטל ממלאכתו כדי לעסוק בכבוד או"א, כמבואר ברא"ש קידושין פ"ק סימן נ מהירושלמי. וכן פסק ביור"ד סימן ר"מ ס"ה, אף שגם במצות כיבוד או"א קיימא לן שהוא משל אב ולא משל בן. וצריך לומר, שבמצוה זו נתחדש שצריך להתבטל ממלאכתו, אבל אינו חייב להוציא ממונו, ונלמד מקרא כבד את אביך ואת אמך, ולא נאמר כבד מהונך, וכדורישי לה בירושלמי.

הבדל בין השבת ממון לבית הצלת הגוף

אכן כל זה בגמילות חסד של הצלת ממונו, אבל בהצלת גופו צויתה תורה לאו מיוחד "לא תעמוד על דם רעך". ומקשה הגמ' סנהדרין דף ע"ג, למאי צריך קרא, תיפוק ליה מקרא "והשבותו לו" לרבות אבידת גופו, ומתרץ, שהפסוק בא ללמד שחייב למיטרת ואוגרי, שאילו מדין השבת אבידה אינו חייב להוציא ממון¹.

אכן יש להקשות על גמ' זו מהא דקיימל"ן בב"ק דף ס' ע"ב, שאסור להציל עצמו בממון חברו, ואמאי אסור, הא חייב להצילו בממונו. וזה כוונת הרא"ש בסנהדרין פ"ח ס"א שפסק, שאחר שהציל אותו חבירו, חייב הניצול

1 ויש לחקור מה הדין בהצלת גופו שלא במקום סכנה, כגון בחולה שאין בו סכנה, האם חייב להוציא ממונו, שכל הצלת גופו נכלל בלאו שלא תעמוד על דם רעך — או שרק במקום סכנה נלמד מלא תעמוד על דם רעך, אבל שלא במקום סכנה הרי זה בכלל השבת גופו ואינו חייב להוציא כסף על זה.

ונראה שרק במקום סכנה חייב להצילו בממונו, אבל בהצלת גופו שלא במקום סכנה אינו חייב אלא לטרוח בגופו, אבל אינו חייב להוציא ממון. דאל"כ קשה איפכא, למאי צריך ריבוי של "והשבותו לרבות השבת גופו", תיפוק ליה מקרא דלא תעמוד על דם רעך. אלא ע"כ שמפסוק לא תעמוד על דם רעך לומדים שחייב להצילו בממונו ובמקום סכנה. ומפסוק והשבותו נלמד שחייב להצילו בגופו ושלא במקום סכנה. ויש לדחות, שאילולא קרא דוהשבותו לו היינו מעמידים את הפסוק לא תעמוד על דם רעך לרבות השבת גופו, ולעולם רק למיטרת אבל לא להוציא ממון. על זה צריכי תרווייהו. ועוד יש להוכיח מהג' ב"ק סוף מרובה, שתיקן יהושע שאם תועה בדרך מותר לפסג עצים של חברו כדי לעלות לדרך, ולמאי צריך תקנה, הא מותר מן התורה מקרא דלא תעמוד על דם רעך, אלא ע"כ שתקנת יהושע ב"נ היתה שגם שלא במקום סכנה מותר — דאילו משום השבת גופו היה אסור לו להפסיד עצים של חברו, ובא יהושע ותיקן שמותר. ועיין בגמ' שם דף פ"א שהקשו, הא דאורייתא הוא מוהשבותו לו, ומתרץ שהפסוק מיירי שקאי ביני מיצרי והיינו שלא בהפסד, ותקנת יב"נ גם שמותר לפסג ולהפסיד עיי"ש. הרי שמהתורה אסור להציל עצמו בהפסד ממון, ורק מתקנת יב"נ מותר. ולפי מה שיבואר להלן אפשר לדחות ראיה זו עיי"ש.

לשלם לו מה שהוציא בשבילו. וכן פסק הטור חו"מ בסימן תכ"ו. והרא"ש הוכיח דינו מהא דגרסינן שם דף ע"ד, ש"נרדף ששבר כלים של רודף פטור, של כל אדם חייב". הרי שחייב לשלם אחר שהציל עצמו בממון חברו. והתוס' ב"ק דף ס' פירשו את דברי הגמ', שאסור להציל עצמו בממון חברו, לא שאסור להציל, אלא שאסור להציל עצמו ע"מ לא לשלם אחר כך, אבל על מנת לשלם מותר להציל עצמו בממון חברו.

הנה מדברי הרא"ש מוכח, שבכל אבדה אינו חייב להוציא ממנו כדי להשיב אבדת חברו, אפילו במקום שחברו יחזיר לו. שהרי גם השבת גופו חברו חייב להחזיר לו מה שהוציא, ודומיא דהכי בהשבת ממנו פטור.

וכן נמי מוכח מדברי הרא"ש בב"מ פ"ב סימן כ"ד גבי פועל בטל. שפסק שם, במקום שאילו לא החזיר האבדה היה משתכר מנה, ואילו היינו אומרים לו כמה אתה רוצה ולא לעבוד כלל היה מקבל חמישים, ואילו היינו אומרים לו כמה אתה רוצה להניח עבודתך הכבדה ולעסוק בעבודה קלה כהחזרת אבדה היה מקבל שמונים — הדין הוא שנותן למחזיר האבדה שמונים. והקשה הרא"ש, הא אסור לקבל שכר על מצות השבת אבדה, וכאן הרי מקבל שמונים ומהם שלושים בשביל שעסק בהשבת אבדה. ותירץ, שכיון שבטל ממלאכתו פטור הוא מהמצוה, ומשום כך יכול לקבל שכר, עיי"ש.

הרי שאף שהבעלים משלמים לו מה שמפסיד, דהיינו חמישים, אעפ"כ פטור מלהחזיר. הרי שפטור להוציא ממון אף במקום שחבירו יחזיר לו².

2 וצ"ע במחזיר אבדה כהאי שמקבל שלושים על טרחת ההשבה, אם נחשב לשומר שכר גם לדעת רבה, שכל שומר אבדה כשומר חנם. ואפ"ל בהא שמקבל שכר מסתבר שהוא כשומר שכר. ויש מקום לומר שאפילו במקום שמקבל רק שכר בטלה, אולי נחשב ג"כ כשומר שכר.

לפי"ז יש לעיין במה שקיימל"ן שמומחה לב"ד שטעה פטור מלשלם, מ"מ במקבל שכר בטלה או אפילו יותר משכר בטלה, ובגוונא שמוחר גם לקחת בעד הפסק וכדוגמת הרא"ש שהבאנו, יחשב כשומר שכר וישלם כשטעה.

ועיין בקצה"ח סימן ט' סק"ב, אם שייך ליטול שכר על הוראת פסק דין יותר מכדי בטלה. ומ"מ לדעת המתיר שם, מה יהי' הדין בטעה הדיין. לכאורה צריך להיות הדין שישלם גם מומחה, במקום שמקבל שכר, וכמו טבח אומן שקלקל שבשכר חייב. ואולי לא שייך בדיין האי דינא. שבשלמא בטבח נעשה שומר שכר על הבהמה, משא"כ בדיין שלא עשה קנין במעות שעליהם פסק. אמנם במורה שהורה להטריף ולקח הבהמה בידו צ"ע.

ומה"ט נראה במה שנתקשו הפוסקים בנוטל שכר על חתימת הגט יותר מדמי בטלה, עיין בנתיב"מ סימן ל"ד סק"י, שיי"ל לדעת הרא"ש שבמקום שיש לו הפסד פטור לגמרי מהמצוה ולכן יכול לקבל כמה שרוצה. אך לדעת הרמב"ם שיתבאר לקמן אינו כך. ואמנם לדעת הרא"ש יתחדשו כמה דינים, ומהם בנשבע שלא יעיד, שמבואר

השבת ממון והצלת הגוף במקום הפסד — לדעת הרמב"ם

אמנם כל זה בדעת הרא"ש, אבל מצינו שהרמב"ם חולק וסובר ששכר בטלה שמותר לקחת על השבת אבדה אינו אלא מה שמפסיד בזה שאינו משתכר. אבל נותן לו כפועל בטל לגמרי, דהיינו רק חמישים. וכן פסק המחבר בסימן רס"ה. הרי שהרמב"ם סובר, שבמקום שהניצול יחזיר לו כספו חייב גם להשיב אבדת ממונו. ולדבריו יקשה מה ששאלנו לעיל. שא"כ מה הפרש יש בין הצלת ממונו להצלת גופו, הרי גם בהצלת גופו יצטרך חברו להחזיר לו, וכמו שהוכיח הרא"ש מנרדף ששכר כלים של כל אדם, וכן ממה שאסור להציל עצמו בממון חברו.³

בשבועות שזו שבועת שוא וחייב להעיד, אבל במקום שמתבטל ממלאכתו, תהול השבועה, ואפילו ירצה חברו לשלם ההפסד. וצ"ע. ועיין בקצה"ת סימן ט' ס"ק ב'.
3 אף שיש מקום לומר, שגם לדעת הרמב"ם אינו חייב להוציא ממון כדי להציל ממון חברו, ושאינו בשכר בטלה שאינו מוציא כסף בעין, אלא שאינו משתכר, ומכיון שחברו יחזיר לו שכר בטלה ואין לו נ"מ הרי זה כלא הפסיד כלום. וא"כ להוציא מכספו ממש פטור בהשבת ממונו וחייב בהשבת גופו. אמנם מצינו שגם חייב להוציא ולהפסיד ממון משום הצלת ממון חברו. והיא הלכה מפורשת בחו"מ סימן רס"ד ס"ה, בשנים שבאו וביד אחד מהם חבית של דבש וביד השני כד של יין, ונסדקה חבית הדבש ואמר לבעל היין שישפוך יינו ויציל דבשו וישלם לו עבור היין, שחייב לשפוך היין ולהציל הדבש, ויש חולקין.

אמנם המעיין במקור הדין יראה שטעם המחייבים לשפוך היין הוא מפני שפוסקים כר"י בנו של ר"י בן ברוקה שסובר שתקנת יהושע בן נון היא שישפוך יינו ויציל דבשו, ולא מדין תורה, וכמבואר בסימן רע"ד. וטעם החולקין שאינו חייב, וכוותייהו פסק הרמ"א, מפני שסוברים שאין הלכה כר"י בנו של ריב"ב.

ובטעם מחלוקתם נראה שר"י בנו של ריב"ב סובר שכמו שתיקן יהושע בן נון שמותר להפסיד לחברו משום הצלת גופו הוא הדין שמותר להפסיד משום הצלת ממונו, ות"ק חולק וסובר שלא תיקן אלא משום הצלת גופו ולא משום הצלת ממונו.

לפי"ז שוב לא נצטרך לחילוק הנ"ל בין ביטל ממלאכתו להפסד גמור. אלא שגם מה שחייב לבטל ממלאכתו, לדעת הרמב"ם הוא ג"כ מתקנת יהושע ב"נ, וממילא אינו מגיע לו שכר בטלה אלא לפי מה שמפסיד מה שאינו עוסק במלאכתו, דהיינו חמישים, אבל לא שמונים. ודעת הרא"ש שמותר גם לקבל שכר על השבת אבדה במקום שמפסיד ממלאכתו, אף שהרא"ש פוסק כר"י בנו של ריב"ב, נראה שסובר שמ"מ מותר לקבל כסף בעד תקנת יהושע בן נון, ורק במצוות התורה צריך לעשות בחינם. וקצת ראייה ממה שמותר לקבל שכר על לימוד דברי תורה שהם מדרכנן, וכמבואר בגדרים דף לז, שמותר לקבל שכר על פיסוק טעמים שהם מדרכנן.

אכן בדעת הרמב"ם נראה, שאי אפשר לומר כן. שהרמב"ם בעצמו אינו פוסק כר"י בנו של ריב"ב, וכמבואר בסמ"ע סימן רע"ד סק"ג. וא"כ צ"ל כהחילוק שלעיל. ואולי גם הסמ"ע בסימן רס"ד סק"ח כיון לזה. שכותב שם. שאפילו לדעה זו מ"מ בפועל

ואפשר לתרץ בדוחק, שהפרש יש בין הצלת גופו להצלת ממונו במקום שלא יהי' לחברו לשלם. דבהצלת ממונו פטור ובהצלת גופו חייב. אלא שקשה לצייר בהצלת ממון מציאות שלא יהי' לו לשלם, שהרי יש לו ממון שהחזיר לו. ואולי באין לו כסף אלא שזה כסף. ובהשבת גופו במקרה שהניצול עני ולא יהי' לו לשלם אז מצד השבת גופו שהוא מדין השבת אבדה פטור, ומדין הצלת גופו חייב אף שלא יהי' לו מה לשלם. ומה שאינו חייב במקרה זה, שאין לו, מדין צדקה, צ"ל שכבר הוציא חומש מנכסיו לצדקה ופטור מחיוב צדקה. ומ"מ בלאו שלא תעמוד על דם רעך חייב גם ביותר מחומש. שהרי על לאוין אדם חייב לבזבז כל ממונו. ואף שהוא לאו בשב ואל תעשה, מ"מ אפשר שלא תעמוד חמור, וחייב לבזבז כל ממונו, שהרי מצינו פלוגתא בגמ' בין בן פטורה ור"ע, בשנים שהיו מהלכים בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, שדעת בן פטורה שמוטב שישתו שניהם וימותו, עד בא ר"ע ולימד שחייך קודמים ממה שכתוב וחי אחיך עמך, ובחידושי ר"ח הלוי מוכיח מכאן, שבמקום שיש איבוד נפש אין הפטור של פיקוח נפש לדעת בן פטורה, וע"ש, וא"כ אפשר לדבריו שאף שבא ר"ע ולימד שחייך קודמים מ"מ כל ממונו אינו קודם⁴.

אמנם מדברי הרמב"ם בפיה"מ ריש פאה שהבאנו, מבואר בפירוש שמצות

העוסק במלאכתו ויש לפניו השבת אבדה ואמר לו בעל אבדה, אשלם לך כל שכר פעולתך השב אבדתי, דצריך להשיבו ולוקח ממנו שכר בטלתו, ושאי הכא דיכול להתנצל ולומר ייני אני רוצה, עכ"ל. אלא שיותר נראה מדבריו, שכיון שהפרש יש בין הוצאת ממון, שחייב להוציא כיון שישלם לו, לבין יין שאינו חייב, ועל דרך שאמרו אדם רוצה בקב שלו, ודו"ק. ולפי דבריו הדרה קושיא לדוכתי, למאי איצטריך לא תעמוד על דם רעך שחייב להוציא ממון, הא גם בהשבת גופו חייב להוציא ממון, לפי מה שנתבאר בדברי הסמ"ע.

4 ובוזה אפשר להבין דעות הפוסקים שחייב להכניס עצמו בספק סכנה כדי להציל חברו מסכנה וודאי. ותמה עליהם המנחת חינוך, מצוה רל"ח, הא ספק פיקוח נפש דוחה כל התורה, ואי משום איבוד נפש של חברו הא אינו אלא בעושה מעשה, וע"ש. ולפי מה שביארנו מובן, שכל מה שר"ע לומד חייך קודמים, אינו אלא בודאי חייו קודמים, אבל בספק חייו אין ראייה שקודמים. ומה שהקשה מרציחה בלא מעשה, באמת ר"ח הלוי מוכיח ממחלוקת ב"פ ור"ע כדעת הרמב"ם, שגם בלא מעשה אומרים יהרג ואל יעבור. וגם בנערה המאורסה תיהרג ואל תעבור גרסי'. וביו"ד סי' קנ"ז דעת ר' שלמה איגר בגליון מהרש"א, באשה שאונסין אותה שאינה חייבת לבזבז כל ממונה, שזה בשב ואל תעשה ודינו כעשה שאינה חייבת לבזבז כל ממונה, עיי"ש. אמנם זה נכון לדעת התוס' שבלי מעשה אינו חייב למסור נפשו, אבל לדעת הרמב"ם דאף שאינו חייב למסור נפשו משום הצלת חברו שקיימל"ן כר"ע, אבל מ"מ כל ממונו אפשר שחייב, וכמ"ש.

פדיון שבויים יש לה שיעור ואינו יותר מחומש. וכן נראה מגמ' גיטין דף מ"ה:

"אין פודין את השבויים יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם, ובגמ' איבעיא להו האי מפני תיקון העולם משום דוחקא דציבורא הוא וכו'. ע"כ. וברש"י שם: אין לנו לדחוק הציבור ולהביאן לידי עניות בשביל אלו". עכ"ל.

והנה הטעם שאין אדם חייב לבזבז בשביל מצוות עשה יותר מחומש כתב הראב"ד, הובא בשט"מ ב"ק דף ט' בד"ה במצוה עד שליש:

"קשיא לי וכי יש דמים למצוה, ואיך יכול לומר שלא יקנה לולב אלא כדי כך וכך, ומי שם להם דמים, והלא מצוה אחת חשוב ככל ממונו. וי"ל עד כדי שלא יבוא לידי עוני ויצטרך לבריות כמו שאמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש", עכ"ל.

והנה אם נאמר שעל מצות פדיון שבויים צריך להוציא כל ממונו, א"כ למה אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהן, הא חייב לבזבז כל דמיו, ואין חוששין שמא יעני. אע"כ שגם מפדיון שבויים פטור ביותר מחומש. ולכן נראה שאחר שלומד ר"ע שחייך קודמים, תו אמרינן שמצות לא תעמוד שוה לכל המצוות, ואינו חייב לבזבז עליה יותר מחומש. וכך מוכח גם בנדרים דף פ' ע"ב, עי"ש.

ולפי"ז נדחה התירוץ הנ"ל, וחוזרת הקושיא דלמאי צריך קרא דלא תעמוד על דם רעך, תיפוק לי' מוהשבותו לו לרבות השבת גופו, ובשניהם צריך להוציא מממונו ובשניהם צריך לשלם אחר כך.

אכן יש לתרץ, שנ"מ באם הוציא כבר חומש לצדקה ועכשיו נודמנה לו מצות פדיון שבויים של עני שלא יהא לו לשלם אחר כך. שאם לא היה הפסוק דלא תעמוד על דם רעך, היה הדין שפטור מלפדות. שהרי מוהשבותו לו פטור מלהפסיד כספו, ומדין צדקה כבר קיים. משא"כ כשיש מצות לא תעמוד, חייב עוד פעם לבזבז חומש על מצוה אחרת, וכדמשמע הגמ' ב"ק: אי אתרמי לי ג' מצוות, עיי"ש.

נמצא לפי זה, לדעת הרמב"ם: יש חיוב הצלת הגוף בהפסד ממון מבלי שיהיה הניצול חייב להתזיר, ויש חילוק בין הצלה בממונו בפניו לבין שלא בפניו.

אמנם יותר נראה, שדעת הרמב"ם היא, שבכל מקום אפילו בהשבת ממונו אם השני ישלם לו הפסדו חייב להשיב מדין תורה (ולא רק מתקנת יהושע ב"נ), ומשו"ה אינו רשאי לקבל יותר מפועל בטל לגמרי. ואעפ"כ צריכים לקרא דלא תעמוד על דם רעך, שחייב להצילו גם כשהשני לא ישלם לו.

וממילא גם אין חברו צריך לשלם אחר כך, שהרי היה חייב להוציא על פי דין.

אכן כל זה בשהמציל היה שם ונתחייב במצווה של הצלת חברו מקרא דלא תעמוד. אבל בשלא היה שם המציל, אלא האובד בעצמו רוצה להציל עצמו בממון חברו, בזה אמרו בפרק הכונס, שאסור להציל עצמו בממון חברו, וממילא כשהציל עצמו חייב לשלם. שהרי חברו לא היה חייב במצווה, שאין מחייבין לאדם במצוות שלא מדעתו. וסמך לזה מתוספתא פאה פ"ג הי"ג:

"מעשה בחסיד אחד ששכח עומד בשדה ואמר לבנו להביא פר לעולה ופר לשלמים, ואמר לו בנו מה ראית לשמות במצווה זו יותר מכל המצוות, אמר לו כל מצות התורה נתן לנו המקום לדעתנו זו שלא לדעתנו", עיי"ש.

וכן מה שהביא הרא"ש מנרדף ששבר כלים של כל אדם שחייב לשלם, הרי ג"כ מדובר שאין בעל הכלים שם.

לפי"ז מיושבים דברי הרמב"ם בריש דברנו. שפדיון שבוים חייב אדם להוציא ממנו ולזה יש שיעור. ונתקשנו בזה, ממ"נ אי איירי בעני היינו צדקה ואי איירי בעשיר שיש לו משלו, למה חייב להוציא ממנו כדי לפדותו. אלא שפדיון שבוים היינו השבת גופו, ונתרבה מהפסוק לא תעמוד על דם רעך שחייב להצילו גם בממונו. ולפיכך גם בשבוי עשיר חייב להצילו בממונו. והנה לדעת הרא"ש שיכול אחר כך להוציא מיד הנפדה, בודאי מסתבר שחייב להוציא על פדיונו יותר מחומש, שהרי ישלם לו אחר כך. אמנם לסברת הרמב"ם שלא יצטרך לשלם אחר כך, אינו חייב לפדותו ביותר מחומש וכש"נ. ומ"מ חייב להוציא על פדיונו מטעם שחייב במצוות לא תעמוד על דם רעך, ומש"ה אינו חייב להוציא אלא חומש, כמצוות צדקה, שהמבזבז אל יבזבו יותר מחומש, וכמ"ש.

והנה בשו"ע, חו"מ סימן תכ"ו, לא הביא האי דינא של הרא"ש והטור, שחייב הניצול לשלם להמציל מה שהוציא על הצלתו. ולפי מה שביארנו שדעת הרמב"ם אינו כך, מובן שפוסק כהרמב"ם. ואפילו מספקא להו להשו"ע אם הלכה כהרמב"ם או כהרא"ש הדין שפטור, שהמוציא מחברו עליו הראיה. והנה הש"ך כתב שם, שהרמ"א כן הביא דינו של הרא"ש ביור"ד סימן רנ"ב סי"ב. והיינו שהביא שם הרמ"א דברי המרדכי בפודה חברו מהשביה שחייב לשלם אי אית ליה לשלם, ואינו יכול לטעון מברית ארי, עיי"ש.

והנה אף להש"ך עדיין לא תירץ, למה לא הביאו המחבר. ועוד, שגם בדעת המרדכי עדיין אינו מוכרח שסובר כהרא"ש, שהרי הבאנו לעיל (בהערה 1) מה שיש להסתפק אם הדין דלא תעמוד על דם רעך מצווהו גם להציל

רעהו אפילו שלא במקום סכנה, וכתבנו, שיתכן שחייבו אינו אלא משום תקנת יב"נ. ולפי"ז אפשר שהמרדכי מיירי מפדיון שבויים במקום שלא היתה סכנת נפשות, ואז חייב על פי דין להחזירו, וכמש"נ.

והנה סברה זו שכתבנו, שיש הבדל בין נמצא שם בעל הממון ובין אינו נמצא שם מוכרח לדעת רש"י. שכתבו האחרונים, שדעת רש"י בהכונס, שאסור להציל עצמו בממון חברו, היינו אפילו על מנת לשלם אסור. ולדעה שחברו צריך לשלם לו אח"כ תקשה קושית הרא"ש, הא חייב למיטרת ואגורי כדי לקיים מצות לא תעמוד על דם רעך. ותירוצו של הרא"ש אינו תירוץ לדעה זו, שהרי אפילו על מנת לשלם אסור רש"י להציל עצמו בממון חברו, וא"כ למה חברו צריך להוציא הוצאות כדי להצילו. וע"כ שהמצוה לא תעמוד על דם רעך היא רק כשנמצאו הבעלים שם ואז חייבים גם להוציא ממון. משא"כ כשהוא בעצמו רוצה להציל עצמו בממון חברו שאינו נמצא שם אסור לו. וא"כ לפי"ז אין לנו ראיה שחברו צריך לשלם לו אחר כך.

5 והנה קשה על רש"י מכתובות דף יט, שמסקנת הגמ' שם, שעדים שאמרו להם חתמו שקר וא"ל תהרגו, יכולים לחתום ואינם חייבים ליהרג ואף שמפסידים ממון לאחר. ואפשר לתרץ שכוונת רש"י, שאין ההיתר של פיקו"נ כדי לגזול, אבל דין אונס על העבירה נלמד מקרא אחרינא. ואפילו בג' עבירות שיהרג ואל יעבור, הרי בדיעבד בעבר ולא נהרג פטור, ונלמד מקרא שלנערה לא תעשה דבר, שאין מענישים האנוס, וכן "ההוא" ולא אנוס. וכמבואר כל זה ברמב"ם הלכות יסודי התורה, ובאריכות באגרות הרמב"ם. ומה שצריך למסור נפשו בעד ג' עבירות אינו אלא משום קידוש השם. משא"כ בנתרפא בג' עבירות שמענישים אותו בעונש הראוי לו וכמבואר ברמב"ם שם. וכבר ביארו האחרונים שבנתרפא אינו אונס, אלא בשאר עבירות יש היתר של פיקוח נפש שדוחה כל התורה, משא"כ בג' עבירות, ולכן במקום שאין היתר דהיינו בג' עבירות חייב. (כל זה נתבאר באחרונים באור שמח, ובהלכות גיטין, שמצילים אדם מתפיסה אינו גט מעושה, ובעוד ענינים נאמר חילוק זה). וא"כ אף לדעת רש"י שאין גזל בכלל ההיתר של פיקוח נפש, מ"מ מודה הוא שבאונס אינו חייב למסור נפשו. שהרי ג' עבירות חייב מדין קידוש השם ולא נאמר זאת בגזל, ודו"ק.

ואפשר לתת קצת טעם לדעת רש"י שאסור להתרפא בגזל, שהרי הדין של עשה דוחה לא תעשה אין בלאו דלא תגזול. ואסור לגזול כדי לקיים מצוה אף במקום שאין חסרון ש"לכם", כגון שיעשה שינוי. ואף שאפשר שהטעם שאין עשה דוחה לא תעשה של גזל הוא מפני שאין אדם חייב לבזבז כל ממונו על מצות עשה, כל שכן שאין מקום שיגזול כדי לקיים מצות עשה, מ"מ אינו מוכרח לטעם הראב"ד שהבאנו לעיל, שאין חייב לבזבז כל ממונו מטעם שמא יעני, וזה לא שייך בגזול את העשיר, וצ"ע. מ"מ האחרונים כתבו שלא תגזול אינו נדחה מפני עשה מטעם אחר. וא"כ סובר רש"י, שגם פיקוח נפש שדוחה כל התורה מדין דחיה הוא דומה למצוות עשה הדוחה לא תעשה,

דעות הראשונים שמותר להציל עצמו בממון חברו ע"מ לשלם

עתה נבוא לבאר דעת החולקין על רש"י וסוברים, שמותר להציל עצמו בממון חברו ע"מ לשלם. שגם לדעתם נוכל לחלק בין נמצאים הבעלים שם ומחוייבים במצוה זו, ואז אינו יכול לתבוע מהניצול מה שהוציא עליו, משא"כ במקום שאין הבעלים נמצאים שם, מכיון שפטורים הבעלים ממצוה זו. ומ"מ יכול להציל עצמו גם בממון חברו, מטעם שפיקוח נפש דוחה גם איסור לא תגזול כמו שדוחה כל התורה. ומה שחייב לשלם היינו שדיני דחיה של פיקוח נפש נאמרו רק כשאנו יכול לקיים נפשו בדרך היתר. וכאן כשיגזול ע"מ לשלם הרי לא יעבור איסור לא תגזול. לא מיבעיא לדעת התוס', ב"מ דף ה', שאין איסור תורה כלל בלגזול על מנת לשלם, ואפילו לא תחמוד אינו עובר כשמשלם, א"כ בודאי אין לו לעבור איסור לא תגזול. אלא אפילו לדעת הרמב"ם, שגם גזול ע"מ לשלם עובר בלא תחמוד, מ"מ אינו רשאי לעבור איסור חמור, שהרי מאכילין אותו הקל הקל תחילה. מש"ה חייב ליטול

ומש"ה אינו דוחה איסור גזל. אמנם באונס כבר נתבאר שאינו מטעם זה, וגם לדעת רש"י אינו חייב למסור נפשו.

וכן מה שמבואר בגמ' יומא דף פג, שאחזו בולמוס לר' יהודה קפחי' לרועה אכלי' לריפתא, ואח"כ אחזו בולמוס לר' יוסי אהדרוהו בלגי וצעי, וברש"י: "סבבוהו בני העיר והקיפוהו לגינון של דבש ומתיקה וקצרות של תבשילין" עכ"ל. ועיין במהר"ץ חיות שהביא מה שהקשה לו החת"ס, הא אסור לגזול כדי להציל עצמו. ועיין בתשובות חת"ס או"ח תשו' ר"ח. ומה שתירץ המהר"ץ חיות שהרועה נתן לו מדעתו, הנה מפורש ברש"י ד"ה קפחי' כפאו ונטלו בע"כ, עכ"ל. ומהח"ס בעצמו משמע ששילם אחר כך, אבל עדין לא תירץ דעת רש"י שאוסר גם ע"מ לשלם. ולפי דברינו ניחא, שכפאו לרועה לקיים מצוות לא תעמוד על דם רעך, שהרועה היה שם, ורש"י אוסר רק לקחת לבד וכשאינן הבעלים שם. [ולדעת הקצה"ח סימן ג' שאין כופין על המצוה אלא ב"ד, וכאן לא היו ג', צ"ל שזה דומה לאפרושי מאסורי, שהרי מוזהר בלאו, שלו עצמו אפשר לכוף, ודומה לעביד איניש דינא לנפשי, אף שיש לחלק. ודו"ק].

ומה שאמרו שם, שאחזו בולמוס לר"י ורץ למזרחו של תאנה וקיים בעצמו והחכמה תחייה בעליה, אף שלכאורה נראה שלא היו בעלים של תאנה שם, מ"מ אפשר לתרץ שמטעם אחר התיר ר"י, שהרי מתקנת יהושע ב"נ שמותר לקלקל אילנות ע"מ להציל גופו. ומה שאסור להציל בממון חברו אפשר שתקנת יב"נ לא היתה אלא לקלקל אילנות, שעל מנת כן חילק יהושע את הארץ, היינו ששייר לרבים זכות זאת, אבל בשאר דברים שלא מתבואת הארץ לא תיקן יהושע. ומשום הכי רק תאנה מחוברת מותר, והיינו מה שעשה ר"י שרץ למזרחו של תאנה. והיינו חכמתו שלקח מהמחובר. אלא שצ"ע, שסוגית הגמ' בהכונס אם מותר להציל עצמו בממון חברו מיירי ג"כ משרפת שעורים. ואולי בשעורים תלושים איירי.

ע"מ לשלם אחר כך. ואינו דומה לנמצאו הבעלים שם שחייבין הבעלים להצילו, ואינו מטעם דחיה, וממילא פטור מלשלם אחר כך.

ובדעת הרא"ש שאף שחייב להציל חברו בממונו מ"מ צריך הניצול לשלם אחר כך להמציל, יתכן לפרשו בשתי דרכים: א. שגם היכא שחייב להציל חברו בממונו מ"מ מסתבר, שאם יכול להציל חברו בממון של הניצול, אינו חייב להוציא מכספו, ומכיון שכך, יכול להוציא ממון ע"מ שיגבה אחר כך מחברו מדין נהנה, וממילא חייב לשלם לו. ב. אפשר לפרש שגם שלא בפניו מה שמותר להציל עצמו בממון חברו היינו טעמא, שגם שלא בפניו חייב להציל חברו, ולא מטעם שפיקוח נפש דוחה איסור לא תגזול.

כך היא דעת הבנין ציון, שכו"ע מודים לרש"י שאין פיקוח נפש דוחה איסור לא תגזול. אלא דעת המתירים היא משום שמצוה של הצלה יש גם שלא בפניו. ולפי"ז, במקום שאין הבעלים חייבים במצוה אסור להציל עצמו בממון חברו. ולפיכך אוסר ניתוחי מתים גם במקום פיקוח נפש כי המת אינו חייב במצוות. ולפי דבריו, אסור להציל עצמו גם בממון קטן או שוטה הפטורים^{לצורך החכמה} מן המצוות.

אמנם הנוב"י כתב בתשובה, שדבר פשוט שמותר לנתח מתים במקום פיקוח נפש. ואפשר שג"כ מודה שדעת הרא"ש היא כמו שביארנו, שיש מצות הצלה גם שלא בפניו, אלא שגם מטעם פיקוח נפש מותר לגזול, ופליג ארש"י בתרתי: הן שיש מצוה שלא בפניו, והן שפיקוח נפש דוחה גזל.

29/07/2018 14:04

דעת הראב"ד בענין מציל עצמו בממון חברו

סברה זו לחלק בין נמצא שם בעל הממון ובין כשאינו נמצא, מצאתי בדברי הראב"ד המובאים בשיטה מקובצת סוף ב"ק דף קי"ז. והנני מעתיק לשונו, שכמה הלכות חשובות יש ללמוד מהם, ובסוגרים אוסיף קצת ביאור ופילפול, וז"ל:

"ומציל עצמו בממון חברו הואיל ואתא לידן נימא בה מילתא, דאיכא מילי דקשיאן אהדדי. בפרק הכונס וכו' שלחו ליה אסור להציל עצמו בממון חברו, וגרסינן בקדושין פ"ק, התקדשי לי בככר תנהו לכלב אינה מקודשת. בעי רב מרי היה כלב רץ אחריה מהו, מי אמרינן מחייב להצילה, ומש"ה אינה מקודשת, אלמא מגמ' זו שחייב להצילה גם בממונו, ואם זה חייב להצילו בממונו מה טעם שאסור להציל עצמו בממון חברו".

6 הנה לדעת הרא"ש שאינו סובר תירוצו של הראב"ד וכש"נ, אלא שחייב להחזיר להמציל כספו, קשה למה אינה מקודשת. הא קיבלה ממנו ממונו. ונראה ליישב לפי

ואיכא למימר מה שאדם חייב להציל חברו בממונו ה"מ בפניו, כדכתיב והשבותו לו אפילו אבדת גופו, אבל שלא בפניו לא נתחייב ממונו בכך. [וטעם הדבר כמו שנתבאר שאין אדם חייב במצוה שלא מדעתו]. ואפילו בפניו נמי, לא שיפסיד זה ממונו, אלא שישלם לו פסידתו, כדאמרינן בפרק הכונס, נפלה לגינה ונהנית משלמת מה שנהנית וכו', ואימא הכי נמי, מברית ארי מדעתו, האי בע"כ, א"נ מברית לית ליה פסידה האי אית לי פסידה וכו', כלומר ואפילו מדעתו [אם אית ליה פסידה חייב], אלמא שאינו חייב להציל היכא דמטי ליה פסידה. וא"ת שאני אבדת גופו מאבדת ממונו, דהשבת ממונו היכא דאית ליה פסידה לדידיה לא מחייב, כדתנן היה בטל מן הסלע וכו' ואם אין שם ב"ד בפני מי יתנה, שלו קודם, ואילו אבדת גופו תניא התועה בין הכרמים מפסג ועולה עד שיצא לדרך או לעיר [והוא מתקנת יהושע ב"נ], ומאן לימא לן בהא שאינו חייב לשלם פסידתו. ובאמת ברור שמשלם, שהרי אמרו נרדף ששיכר כלים של כל אדם חייב לשלם, מאי טעמא, שאין להציל בממון חברו. [ונראה שרק שלא בפני בעלים חייב לשלם אבל בפני בעלים פטור, שאם גם בפני בעלים חייב, תו הדרה קושיא למה בכלב רץ

29/07/2018 10:29

המבואר בגמ' יבמות דף ק"ו, היה רץ מבית אסורים ואמר לחברו טול דינר והעבירני אין לו אלא שכרו, והטעם, שיכול לומר משטה אני בו. והנה מה ששכרו יש לו, מסביר הסמ"ע סימן רס"ד, ששכרו מותר לבקש גם ממי שבורח מבית הסוהר, אבל יותר משכרו אסור לתבוע, שהרי חייב להציל חברו בחנם. ועכ"פ אם יאמר לבורחת מבית האסורים, התקדשי לי בזה שאעבירך, מסתבר שיכולה לומר משטה אני כך. לא מבעי לדעת האבן האזל, ריש הלכות מכירה, שלעולם קידושי אשה שווים יותר מפרוטה ומה"ט מסכים לט"ז, שאין קידושי אשה מטעם כסף שיווי אלא כסף קנין, שאין שיווי לאשה. ובודאי לסברה זו, הרי זה כמבקש ממנה דינר שיכולה לומר משטה אני כך. אלא אפילו לדעת האבני מילואים, שכסף קידושין היינו כסף שיווי, ושוויות האשה אינו אלא פרוטה (עיי"ש שמוכית סברתו מהרא"ש), מ"מ נראה שבודאי אינה חייבת ליתן לו ולהתקדש לו בעבור העברה. כי כמו שאסור לו לבקש דינר בעד העברה, כך אסור לו לבקש שתתקדש לו עבד העברה. ויותר מזה נראה, שאפילו יבקש ממנה קרקע מסוים בעד העברה, ואפילו שאינו שווה יותר משכר, מ"מ תוכל לומר משטה אני, וכן אם ביקש ממנה חפץ בשווי שכר העברה תוכל לחזור ולא תתחייב במי שפרע. ולקמן נבאר עוד דעת הסמ"ע, ומה שמוכח מהרמב"ן דלא כדבריו. ועיין שו"ת עמודי אור, סימן ל', שמישב דברי הגמ' בקידושין, שהואיל וגוף החפץ צריך לתת להצלת האשה, אם כן גם אם חייבת לשלם לו אח"כ נמצא שמקדשה בשוויות החפץ בלבד, והוי כמקדש במלוה שאינה מקודשת.

אחריה אינה מקודשת. ומה שכתב בתחילה ואפילו בפניו צריך לשלם, היינו בהשבת ממנו, כההיא דבהמה שנפלה].
ואם תאמר מאחר שמשלם, תנאי יהושע למה. א"ל שלא היה רשאי לעשות כן שלא בפני בעלים, והתנה הוא שיהי' מותר לפסג ולשלם. [מכאן שסובר כדעת הבנין ציון שהבאנו לעיל, שאין פיקוה נפש דוחה גזל, ואין זה אלא מתקנת יהושע ב"נ. אמנם לפי מה שצידדנו שאירי בתועה ואינו בסכנה אין ראייה⁷].

מיהו הא קשיא, וכי לא היה דוד אחר יב"נ ולא שמע על התנאים שהתנה על התועה בין הכרמים וכו'. וי"ל שכך שלחו לו, בלא תשלומים אסור אלא שאתה מלך ומותר לך אפילו בלא תשלומים.
הנה מן הכללות הללו יכול אדם להציל עצמו בממון חברו [מתקנת יב"נ] בין בפניו ובין שלא בפניו, והוא שישלם פסידתו. [לכאורה מה שצריך לשלם היינו רק בשלא בפניו וכמו שנתבאר לעיל]. אבל להציל ממנו מרובה בממון חברו מועט שלא מדעת חברו אסור, וכדתנן. לא יקוץ את השוכה על מנת ליתן דמים. וה"מ שלא בפני חברו, אבל בפני חברו, אם התנה עמו ע"מ לשלם פסידתו חייב להציל ממון חברו. שכיון דלא מטי פסידא מחויב בהשבת אבדתו, כדתני' והתעלמת פעמים שאתה מתעלם וכו' או שהיה שלו מרובה מחברו. כלומר, אם היתה שלו כשל חברו למה לא יציל והלוא נוטל פסידתו משל חברו אם יתנה עמו. ועל זה נאמר והתעלמת, שאם לא יתנה עמו לא יציל. שמעינן מינה, שאם לא היתה פסידתו כשל חברו אינו רשאי להתעלם, שמתנה ומציל. הלכך הנך תנאי דקתני בברייתא של ר"י בנו של ריב"ב שיהי' זה שופך את יינו ומציל דיבשו וכו' דבשלא התנה בעלים אינו חייב, דליתא לר"י בנו של ריב"ב, דעשרה תנאים התנה יהושע ותו לא, אבל בתנאי בעלים חיובי מחייב. וכן בשטף נהר חמורו וחמור חברו אם יתנה לשלם לו חמורו. וקרוי אני לומר, אם בפניו הוא ויתנה לו שיתן לו פסידתו אע"פ שלא קבל עליו יכול לפרק ולהציל, לפי שזה רשע הוא ומחויב בדבר, וזה שעושה כדין עושה. [מכאן דדעת הראב"ד כדעת הסמ"ע שיכול להכריחו להשיב אבדה אחר שישלם לו, ולא

7 ואפשר גם להראב"ד, שייכת תקנת יב"נ גם לגזול מתים, ועכ"פ בקטן ושוטה בודאי שייכת תקנת יב"נ. אמנם צידדנו לעיל, שתקנת יב"נ לא היתה אלא במחובר לקרקע שעל מנת כן הנחיל את הארץ, אמנם יתכן שלמסקנת הגמ' שתקנת יב"נ נוהגת גם בחו"ל, משמע שזו תקנה גמורה, ולא רק שכן חילק הארץ.

כדעת הרא"ש שנתבאר לעיל]. והא דאמרינן שלך קודם לכל אדם נפקא מאפס לא יהי' בך אביון. והא דאמר רב יהודה אמר רב כל המקיים כך סוף בא לידי כך נ"ל דעל אבדת רבו ואביו קאמר, אבל בשאר אדם אין כאן איסור ושליו קודם. וי"ל אפילו כל אדם כי יחוס על סלע שליו יותר ממאה סלע של חברו והיה לו לבטוח על הבורא לשלם גמולו בכמה כפולות על מצוות השבת אבדה וכו', עכ"ל. [ולפי זה ייתכן שחייבין בביקור חולים גם בבן גילו, וכן בקבורה אף לזקן ואינו לפ"כ, כמבואר בב"מ דף ל' שכל חיובו הוא משום לפניו משורת הדין, שהרי מהפסוק הזה את הדרך ילכון בה למדין לפניו משורת הדין, וצ"ע].⁸

נטילת שכר על מלאכות של חסד — דעת הסמ"ע

ויש לעיין מהי ההגדרה למעשה חסד. שלכאורה, כל פועל איך לוקח שכר פעולתו הרי פעולתו פעולת חסד, ולא נתיר רק שכר בטלה במקום שהיה יכול לעבוד אצלו עצמו. והא ודאי ליתא, דא"כ אין הבדל בין ללמוד עם אחד תורה, שמותר ליקח רק שכר בטלה, לשאר דברים, והרי מפורש בנדרים טעם להיתר ליקח שכר לימוד משום שכר שמירה, הרי ששכר שמירה מותר. וכן קשה איך מותר להשכיר מלון לחברו, הא חייב לארחו בחינם מדין הכנסת אורחים (שהוא גם לעשירים, כמבואר בקונטרס "אהבת חסד" לחפץ חיים). והנה בדין בורח מבית הסוהר ואמר טול דינר והעבירני, אין לו אלא שכרו, מטעם שיכול לומר משטה. שהרי בעל המעבורת חייב להעבירו בחנם, שהרי חייב להצילו. ואף שהתנה אתו שישלם לו, יכול לטעון משטה אני בך.

8 לפי כל מה שנתבאר יש להסביר מה דאיתא בגמ' ב"מ דף ע"א, "דתני רב יוסף אם כסף תלוה את עמי את העני עמך, עמי ונכרי עמי קודם, עני ועשיר עני קודם", ובגמ' "עמי ונכרי עמי קודם, פשיטא, לא נצרכא אלא דאפילו נכרי בריבית וישראל בחנם, ישראל קודם". ולכאורה צ"ע, הא הדין שגמילות חסד שהוא לעשיר אינו חייב אלא בגופו, אבל בממונו — ואפילו להפסיד מה שיכול להשתכר — אינו חייב כשמשביב אבדה, ולמה כאן בהלואה צריך להפסיד מה שיכול להלוות בריבית לנכרי. ולא מסתבר לומר, שעמי ונכרי הכוונה לעני.

וכן כתוב בספר אהבת חסד, שאין לומר כך. וע"כ שכאן גזה"כ שחייב גם להפסיד ממון, דהיינו מניעת הרווח ולעשות חסד ולהלוות בחנם. ודומה לכיבוד אב ואם, שאף שקיימל"ן משל אב, מ"מ חייב להתבטל ממלאכתו כדי לכבד או"א. אמנם עיין באהבת חסד פ"ה, בנתיב החסד סקי"ב, שהביא מתשובת הרמ"א, שגם חייב למכור לישראל בפחות, מאשר לגוי ביותר. אמנם ברור שכל זה כשהלואה צריך למעות שלא יבוא לידי הפסד. אבל כשלואה כדי להרויח, בודאי הנכרי שלואה בריבית קודם, שאין סברה שילואה לחבירו הכסף להרויח והמלואה יפסיד.

והטעם שבלבו חושב להשטות בו, ובמצב כזה שהוא אנוס, דברים שבלב הוה דברים, והרי הם בליבו ובלב כל אדם⁹. אמנם עדיין צריך ביאור, למה כדי שכרו חייב ליתן לו, הא חייב להעבירו בחנם, ותו נאמר שהוא משטה גם על כדי שכרו, ויפטר לגמרי. כתב על זה הסמ"ע סימן קס"ד סק"ט באמצע הדיבור, וז"ל:

"ועוד נראה, דאפי' לא היה לו לבעל המעבורת לעת עתה מי להעבירו מ"מ צריך ליתן לו שכרו כאחר, כיון שכל השנה כשבא אחד ומבקש ממנו להעבירו או לעשות לו מלאכה כזו שדרכן ליתן עליה שכר, אינו מן הדין שיהי' זה עדיף משום צורך הצלת ממנו או גופו. מ"ה צריך עכ"פ ליתן לו שכר כאינש דעלמא", עכ"ל.

ובפרישה שם, מאריך בביאור. והיוצא מדבריו, שכל דבר שקבע לו האדם להתפרנס ממנו, תו אינו חייב לעשות בחינם משום גמילות חסד, ולא עוד אלא אפילו להציל נפש מן המות אינו חייב בחינם, ואפילו אינו מזדמן לו באותו עת להעביר אדם בשכר.

ומזה מוכן, שכל פועל שמלאכתו לעבוד ולהשתכר על ידי עבודתו אינו חייב לעבוד אצל השני בחנם מדין גמ"ח. וכן בעל מלון שפרנסתו בכך, אינו חייב להכניס אורחים בחינם. ומש"ה בצריך להעביר חולים לבית חולים, אם מזמינים מונית חייבים לשלם לבעלים שכרם. משא"כ כשלוקחים מכונית פרטית שאין דרכו בכך להעביר כדי להשתכר, חייב בחינם, וכן בהכנסת אורחים וכיוצא בזה.

ועיין עוד בפרישה, שמדייק כך גם מהדין שמבואר בשו"ע סימן רס"ד, "זה בא בכדו וזה בא בחביתו נשברה חביתו ואמר לבעל הכד שיציל יינו ובקש ממנו מחצית הדבש אין לו אלא שכרו". וכתב הפרישה, שמלשון "בא בכדו" משמע שתחילת ביאתו היתה כדי להשכיר כדיו למי שיצטרך, ומש"ה

9 רצ"ל שאינו דומה למה שלמדנו בנדרים, שנדרי אונסים היינו ברוצה מוכס לקחת ממנו מכל שלא כדון, ונדר שיאסר עליו פרי פלוני, אם הם נדהיינו הפרות שרוצים לקחת ממנו מכסן לא של תרומה, הנדר מותר אף שאינם של תרומה. ובגמ' נאמר, שצריך לחשוב שהנדר שאסר עליו פרות לא יהיה אסור אלא היום. ובאמת באותו יום אסור. חזינן, שאף שבמצב אנוס גם דברים שבלב הוה דברים מפני שהם בלב כל אדם, מ"מ אי אפשר לגמרי לעקור הדברים שדיבר, אלא רק אפשר לפרש שהתכוון רק היום. וצריך לחלק בין נדרים, שהדיבור בעצמו הוא קובע הנדר, משא"כ בשכירות, עיקר המחייב הוא פעולת ההעברה, אלא שהפעולה מחייבת לפי מה שקבעו. ומכיון שבקביעות הדיבור יש מקום לפרשו כמשטה, אין כאן דיבור, ותו אין ההעברה מחייבתו לשלם.

יכול לקבל שכרו, אבל אם במקרה עבר עם כדיו, גם שכרו אין לו. שהרי אסור לו לבקש שכר בעד מצות השבת אבדה, עיי"ש. וכן משמע גם מהש"ך, חו"מ סימן פ"א, דאזיל בסברת הסמ"ע. שעל מה דאיתא שם ס"א, באחד שאמר לחתנו למד עם בנך ואני אשלם לך פטור. שיכול לומר משטה אני, מסיק בש"ך סק"י, שבכל מקום שחייב מעצמו יכול מי ששכרו לומר משטה אני בך, וכמו בבורח מבית הסוהר ואמר לו טול דינר והעבירני, שאין לו אלא שכרו. ובש"ך בסוגרים וז"ל: "והכא לא שייך לומר שיתן לו שכרו, כיון שבלא"ה חייב ללמוד עם בנו". עכ"ל. וכוונתו, שאינו דומה למעבורת שחייב ליתן שכרו, ששם אינו חייב לעשות בחינם ומשו"ה יש לו שכרו — והיינו כהסמ"ע.

דעת הרמב"ן

אמנם נלענ"ד להוכיח מהרמב"ן שאינו סובר כך. (הרמב"ן בספר תורת האדם, הודפס בחידושי הרמב"ן סוף ב"ק, והובאו דבריו בטור ושו"ע הלכות ביקור חולים, יור"ד סימן של"ו ס"ב), וז"ל השו"ע סעיף ב': "הרופא אסור ליטל שכר החכמה ולימוד נכלומר מה שמלמד לחולה רפואתו, ש"ך], אבל שכר הטורח והבטלה מותר". ע"כ ובתורת האדם: "אבל שכר הטורח מותר דה"ל כשכר הבאה ומילוי דמותר". עכ"ל.

וכן הוא בביאור הגר"א. ונלע"ד שאין הכוונה בשביל טירחא דהיינו מה שצריך הרופא לבוא לבית, כמו בשכר הבאה ומילוי שהכוונה שמקבל עבור מה שטורח להביא לה המים להזות, שהרי אינו דומה. ששכר הבאה שמותר לקבל שכר היינו שכל האיסור משום המצוה, והמצוה אינה אלא להזות אבל אין מצוה להביא המים אצל הטמא, משא"כ בחולה, שהמצוה היא מדין השבת גופו או מפסוק לא תעמוד על דם רעך, וא"כ כל טצדקי שיכול להציל את חברו חייב לעשות, ובודאי חייב גם הרופא לבוא לבית. אלא צ"ל דכאן מיירי בחולה שיכול לבוא לבית הרופא, ומותר אז לרופא לקבל שכר טרחתו במה שבא לבית החולה.

ושם סעיף ג' נאמר, וז"ל:

"מי שיש לו סמנין וחברו חולה וצריך להם אסור לו להעלות בדמיהם יותר מהראוי, ולא עוד אלא אפילו פסקו לו בדמיהם יותר מפני צורך השעה שלא מצאו סמנין אלא בידו, אין לו אלא דמיהם. אבל אם התנה בשכר הרופא הרבה יותר חייב ליתן לו, שחכמתו מכר לו ואין לו דמים. ואף ע"פ שיש מצוה עליו לרפאותו, שכל מצות עשה דרמא אכולי עלמא אם נזדמנה לאחד ולא רצה לקיימה

אלא בממון, אין מוציאין הממון מידו ולא מפקיעין מידו חיוב שלהם (טור). עכ"ל. והוא מהרמב"ן.

והנה מזה מוכח, שאף במקום שחייב לעשות בחינם, מ"מ אם לא רצה לקיים המצוה ומרפאו בגלל שהוא מבטיח לו כסף, חייב השני ליתן כמו שכר פועל רגיל, שהרי לא עשה משום המצוה אלא בגלל השכר. והרי זה דומה למגביה מציאה ואינו רוצה לקיים מצות השבת אבדה, שאינו נעשה שומר אבדה, כמבואר במלחמות פרק אלו מציאות. ובודאי אם יבוא בעל אבדה ויבטיח לו שכר בעד השבת אבדה (וכמו שרגיל בזמננו שהאובד מפרסם שמי שיחזיר יבוא על שכרו), והמשיב רוצה בשכר ואינו רוצה במצוה, חייב לשלם, שהרי לא עשה מצווה¹⁰.

עכ"פ חזינן מדברי הרמב"ן, שהמבטיח שכר הרבה לרופא חייב לשלם, ואינו יכול לומר משטה אני בך. ואף שאסור לו לקחת כסף, מ"מ לא שייך משטה מכיון ששכר חכמה אין לו שיעור. הרי שאינו סובר כהסמ"ע, שמסביר, שנוטל שכרו משום שמותר לו לקחת שכר, אלא אף במקום שאסור לו לקחת

10 בביאור זה יש ליישב מה שמבואר בספר תפארת למשה, הובאו דבריו בפתחי תשובה חו"מ סימן ט' ס"ק ט'. בנוטל שכר לדון, כתב הב"ח שאין צריך להחזיר, ורק בשוחד צריך להחזיר ולא בנוטל בתורת שכר, ובתל"מ פוסק, שגם בנוטל בתורת שכר צריך להחזיר, שהרי אסור ליקח שכר על הדין, וממילא כשנוטל צריך להחזיר, שהרי קימל"ן כרבא, שכל מה דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני, עיי"ש. ואותה קושיא יש להקשות גם להרמב"ן, למה לא יחזיר הרופא הכסף מדין אי עביד לא מהני. ונראה ליישב לפי מה שהסביר הנתיבות בסימן ט' סק"א, שבנוטל שכר להעיד עדות שקר, והעיד, צריך לשלם לו, ואף שעבר עבירה מ"מ גם בעד עבירות משלמים. וראיה מאתנן זונה, שחייבין לשלם ואפילו בא על חייבי כריתות. והקשה הנתיבות מאי שנא משוחד שצריך להחזיר. ותירץ, ששוחד צריך להחזיר מטעם אי עביד לא מהני. שהרי התורה אסרה לקבל כסף שוחד. משא"כ בנוטל שכר להעיד שקר, או אתנן זונה שלא אסרה תורה לקבל שכר על עבירה, אלא העבירה עצמה אסורה ולא שכר עבירה. וממילא לא שייך אי עביד לא מהני.

לפי"ז לכאורה גם בנוטל שכר לדון או שכר הרופא, הרי התורה אסרה שכר הדין והרופא, ונאמר לו שיחזיר מדין אי עביד לא מהני. אמנם לפי מש"נ נחא, דאף שאסרה תורה לקחת כסף בעד מצוה מ"מ היינו בקיים המצוה, אבל בלא קיים המצוה, תו אין איסור לקחת כסף אחר שעבר ולא קיים המצוה. שהרי אין רצונו לעשות משום מצוה. והרי זה כהשיב אבדה בעד כסף כשנוטל אבדה ע"מ לגזולה, שאינו נעשה שומר אבדה. שמקום שלא קיים המצוה לא שעבדה אותו תורה ממילא גם מותר לקבל כסף במקום שאין לו מצוה. אמנם לפי"ז, בעשה לשם מצוה ואח"כ נתנו לו שכר, אם נאמר שגם אחר המצוה אסור לקבל שכר, וכדעת הרא"ש בסנהדרין, שגם אחר הדין אסור לקחת כסף בתור שוחד מאוחר, יתכן שיצטרך להחזיר, ודו"ק.

שכר, מ"מ אינו משטה בכדי שווי, שאנו תולים שאדם מסכים לשלם סכום ששוה אף שהשני חייב לעשותו בחינם.

אמנם לפי"ז צריך ביאור, מה שהקשה בש"ך חו"מ סימן פ"א, הנ"ל, באומר לחתנו למד עם בןך ואשלם לך שפטור מטעם משטה. הרי שפטור גם מכדי שכרו. וצ"ל להרמב"ן, שזה שאמרנו שאין אדם משטה בכדי שכרו אף במקום שפטור, אינו אלא בחולה עצמו או בבורח עצמו, ומשום הכי באומר למד עמי בעצמי ואשלם לך חייב לשלם שכרו אף במקום שחייב ללמד בחינם (ולדעת הש"ך והסמ"ע פטור גם בכה"ג), אבל באומר למד עם בןך, אדם כן משטה גם בכדי שכרו. ולפי"ז, באדם אחר שהבטיח לרופא או לבעל המעבורת פטור מלשלם גם לדעת הרמב"ן.

והנה מה שהבאנו מהסמ"ע, שבמקום שיש לאדם עסק אינו חייב לעשות בחינם אפילו במקום מצווה, לפי"ז צ"ל, שמה שאסור לרופא לקבל שכר אינו אלא ברופא שאין עסקו ופרנסתו בכך. אבל ברופא שעסקו ופרנסתו בכך מותר לכתחילה לבקש שכר (ואפילו במקום פיקוח נפש, שהרי גם במעבורת מדובר במקום סכנה ואעפ"כ מתיר הסמ"ע לקבל שכר), ובשו"ע סתם הדברים.

וכן מה שמבואר בנדירים שמותר למודר הנאה להתרפאות מהמדיר רפואת גופו גם כשיש רופא אחר, ורפואת בהמתו כשאין רופא אחר, כל זה איירי ברופא שאין עסקו בכך, משא"כ ברופא שעסקו בכך אסור לרפאות רפואת בהמתו רק בשכר. וגם בשכר יש לאסור, לדעת הרא"ש שהבאנו לעיל, שבמקום שפטור מהמצוה אפילו כשמשלם ג"כ פטור. ורפואת גופו מותר, אבל רק בקבלת שכר¹¹.

11 אמנם במה שאסור ללמד תורה בשכר, וכן לדון, פשוט שכאן אפילו במקום שפרנסתו כלל תורה אסור היכא שאין כאן שכר בטלה, שרק במקום שהמצוה הוא מטעם גמילות חסד שייך סברת הסמ"ע, שבמקום שקבע לו לעסק אינו בכלל גמילות חסד. אבל במה שהזהירה תורה מה אני בחינם, אין הטעם משום גמ"ח, אלא רצון תורה שמצות יקויימו בחנם.

הן אמת, שכל מה שאסרה תורה לקבל שכר על המצוות אינו אלא במקום שאינו יכול לקיים בעצמו המצוה. משא"כ ביכול לקיים בעצמו, יכול השני גם לקבל שכר. וראיה לדבר ממה שמותר לבעל תוקע לקבל שכר, אלא ע"כ מפני שיכול בעצמו לתקוע. הרי שכל מה שמצינו בגמ' שאסור לקבל שכר, אינו אלא במצות שאינו יכול לקיימם בעצמו, כגון לדון ועדות (אמנם מצות עדות נראה שהוא מטעם גמ"ח לחברו, ולא מטעם מצוה לשמים שהרי מצינו חילוק בין להעיד עדות לחברו שאינו לפ"כ פטור ת"ח, ובין להעיד לדבר איסור שחייב גם ת"ח שאינו לפ"כ, מטעם אין חכמה וכו', ויתבאר במקום אחר באריכות). או להזות על הטמא, כל אלו אין אדם יכול לעשות בעצמו, שאין טמא יכול לטהר עצמו. אמנם מת תלמוד תורה אף שיכול אדם ללמוד בעצמו, מ"מ אסרה תורה לקחת שכר, ונלמד מה אני בחנם אף אתה בחינם, מפני שיש

והנה אף שהרמב"ן ביאר דין מעבורת דלא כדברי הסמ"ע והש"ך, מ"מ יכול להיות שדינו של הסמ"ע אמת מצד הסברא, ואין הרמב"ן חולק עליו בזה. אבל כשנחקור מהיכן למד הרמב"ן דינו, שאף שאסור לקבל שכר מ"מ בקיבל או הבטיחו לו חייבים לתת, אם לא מהסברא, נוכל לומר שלמד זה מדין מעבורת שחייב לשלם שכרו, וקשיא להרמב"ן, למה מותר לקחת שכרו הא לקבל שכר בעד מצות הצלת נפש אסור. ולא מסתבר ליה תירוצו של הסמ"ע שבאדם שעסקו בכך מותר. ואלא על כרחך שבמקום שאין האדם רוצה במצווה חייבים לשלם לו. וא"כ יהא מוכח שחולק על הסמ"ע בדין, ודו"ק.

וכן מוכח מדברי הרמב"ן, שדעתו כדעת הקצות ולא כהנתיבות שנחלקו בסימן פ"א, באומר לחתנו למד עם בנך ואני אשלם. שדעת הקצות שכל פטור משום משטה, ולכן במקום שאין משטה, כגון באמר "אתם עדי" או בנשבע שבכהאי גוונא אין אדם משטה, חייב לשלם וגם יגבו מנכסיו, ודעת הנתיבות שפטור, משום שכל דבר שחייב בעצמותו אין כאן שכירות, ודומה לאומר לחברו קנה לולב ואשלם לך.

ולפי דברי הנתיבות, גם ברופא צריך להיות פטור מלשלם לו לסברא זו. אלא ע"כ שחילוק יש בין אומר קנה לולב לעצמך, שלא הוציא כלל כספו לאחר, וגם לא הפסיד כספו, שהרי קיבל לולב בכספו ואין כאן מה שיחייב למי שאמר לו, משא"כ באומר, למד עם בנך הרי הבן קיבל מאביו, ואף שאביו חייב על פי דין ללמוד אתו, מ"מ הוציא האב מלאכתו, ומכיון דשאינו

מצוה ללמד עם התלמידים, משא"כ מצות תקיעת שופר אינו מצווה לתקוע לחברו וכן שאר מצות.

אמנם להורות בדיני איסור והיתר שיכול אדם בעצמו ללמוד ולהורות, ואינו דומה לדיינות שאינו יכול לדון לעצמו, לכאורה היה מקום להתיר לקבל שכר. ואין לומר שכל הוראה היינו תלמוד תורה עם השואל, שאינו כך, שהרי מצינו שמותר להורות הלכה לפני ברכת התורה. וכן מותר להורות בבית המרחץ בבית האמצעי במקום שאינו אומר הטעם, וזו גמ' מפורשת בע"ז דף מ"ד. הרי שרק טעם ההוראה היינו תלמוד תורה, משא"כ כשיודע על מקרה מסוים אם אסור או מותר אינו בכלל לימוד תורה. ותו, נאמר שמותר להורות בשכר מבלי לומר לשואל טעם ההוראה. ואין לומר אין הכי נמי, שהרי כתב בתרומת הדשן ומביאו הרמ"א ביור"ד, הלכות ת"ת, שאין ברבנות משום הסגת גבול, שהרי אסור לקבל שכר על הוראה אלא שכר בטלה, ומה שיין הסגת גבול בשכר בטלה, הרי שאוסר לקבל שכר על הוראה. ונראה ליישב לפי מה שמצאתי בסמ"ק, שמונה במנין המצוות עשה להורות, מקרא דכתיב גבי שתויי יין. ולדבריו הרי צוותה תורה להורות ומילא במקום מצוה אסור לקבל שכר.

רוצה לעשות משום המצוה ועושהו משום שחותנו מצווהו, הרי זה כאומר לחברו, זרוק מנה לים, שחייב האומר מדין ערב¹².

הערות על המאמר: הרב שמואל יעקובוביץ

לכבוד מורי ורבי הגאון הרב ז.ג. גולדברג שליט"א

אחר שאילת השלום תלמיד לרבו ביראת הכבוד כדבעי, הנני בזה להעלות על הכתב כמה שאלות שהתעוררו אצלי על חידושיו של מו"ר שליט"א הכתובים במאמרו "בחיוכי גמילות חסד".

ומאחר ודברי מו"ר נוקבים ויורדים ליסודות ההלכה ומסתעף מזה כמה וכמה חידושים דינים ונפק"מ למעשה, אמרתי עתה להעתיק הערותי ולהציע הדברים לפני מו"ר.

ראשית דבר אעתיק ל' הרמ"ה ז"ל בסנהדרין ע"ג ע"א, אהא דאמרי' אי מהתם הו"א ה"מ בנפשי' אבל מיטרח ומיגר אגורי אימא לא קמ"ל, וז"ל:

"הו"א ה"מ היכא דיכיל לאצולי בנפשי' כלומר ע"י עצמו אבל מיטרח מיגר אגורי לאצולי אימא לא מיחייב למיטרח, איצטריך לא תעמוד על דם רעך, כלומר לא תעמיד עצמך כלל אלא חזר אחר הצלתו ובכל ענין שאתה יכול להצילו, ומסתברא לן דהיכא דטרח ואגר אגורי ואצולי שקיל מיני', דעד כאן לא חייבי' רחמנא אלא למטרח בלהדורי בחר אגורי אבל לאצולי בממוני' לא, מדאמרי' אי מהתם ה"מ בנפשי' אבל מיטרח ומיגר אגורי לא קמ"ל, ולא אמרי' אבל בממוני' לא, קמ"ל", עכ"ל.

והנה מדבריו אלה מוצאות רוב הערותי. כי בעייני באותה סוגיא היתה נטיית דעתי העניי' כי פירוש זה ברור הוא בכוונת הגמ' ומדוקדק היטב בלשונה, וגם מפרש"י משמע כן, וע"כ נטיתי להשוות את דעות כל הראשונים בזה, שכולם מסכימים בהבנה זו בגמ'. ושו"ר שכן נקט בפשיטות האהב"ח בפתיחה נתה"ח אות ה', כנוכח להלן בהערותי. (ויעויין בס' כלי חמדה עה"ת [פלאצקי] מש"כ בסוגית הגמ' הזאת ובדברי הרמ"ה, בפ' כי תצא, ולא ירדתי לדקדק בכל דבריו, אבל חלקם מסכימים לדברי להלן). אמנם מל' הסמ"ע בסי'

12 וכדי לתרץ הנתיבות יש לדחוק ולומר שגם הנתיבות מודה בכן עצמו שיאמר לאביו למד אתי ואשלם לך שחייב לשלם, שהרי הוא קיבל ממנו. משא"כ באחר שאומר לו, למד עם בנך שכל חיוב האחר אינו אלא משום ערב, שהרי המצוה לו לא קיבל ממנו כלום, ובמקום שחייב לעשות בעצמו בחנם אולי לא שייך דין ערב, שהרי גם בלעדיו היה חייב לעשות. אלא שצ"ע מקבלן דכתובה שמשמעבד, וכן לפי זה, באומר לרופא רפא לחולה ואני אשלם פטור.

תכ"ו משמע כהנחת מו"ר במאמרו, שהרבותא דלא תעמוד על דם רעך היא דחייב לאצולי' בממוני', אבל לא מצאתי לזה סמך בראשונים, ואפ"ל דל"ד בלישני'.

א. החיוב להוציא ממון להצלת חברו — מקורו וגדרו, ובמה יש חילוק בין הצלת הגוף לבין השבת ממון

על מש"כ מו"ר דדוקא בגמ"ח של הצלת ממון וכיו"ב אין חייבים להוציא ממון כדדרשי' מוהתעלמת ומאפס כי לא יהי' בך אביון, אבל בהצלת גופו צוותה תורה לאו מיוחד לא תעמוד וגו' ללמד שחייבים להוציא ממון, כתבתי-

הנה אנה ד' לידי לראות בידי רמ"ה שם, בדבריו מתבאר שאין עיקר הרבותא שחייב להוציא ממון, אלא שחייב להזדקק להצלה אע"פ שאין בידו להציל. דבשאר מצוות כה"ג אין עליו חיוב, וכאן נתחדש שחייב לעשות כל טעדיקי להביא לידי הצלה, כגון לטרוח בשכירות פועלים. וזו משמעות הל' מיטרח ומיגר אגורי (וכ"נ דעת האהב"ח בביאור מצות לא תעמוד ע"פ גמ' זו, עיי"ש בפתיחה נתה"ח ה'). וממילא פשוט שלא נאמר בזה חיוב להוציא ממון שלא ע"ד להפרע. וכמדומה שזוהי ג"כ כוונת הרא"ש שם במה שהביא מו"ר ממנו להלן בסמוך.

ועוד נראה לכאורה, שחיוב הוצאת ממון להצלת חברו כבר נאמר במצוה אחרת דוחי אחיך עמך, ומההוא קרא הוא דמיחייב לתת קיתון של מים לחבירו במדבר, אם הוא עצמו אינו בסכנה, בב"מ ס"ב ע"א. והיא בכלל מצות הצדקה לדעת הרמב"ם בסמ"ה מ"ע קצ"ה ובריש פ"ז מהל' מתנ"ע. אבל גם לעשיר בשעת צרכו חייב לתת מחמת מצוה זו, כדמשמע מההיא דקיתון של מים. והיינו מש"כ החינוך במצוה תע"ט, וז"ל:

"כי אף בעשירים גדולים ג"כ תתקיים מצות הצדקה לפעמים, כגון עשיר שהוא במקום שאין מכירין אותו וצריך ללוות, ואפי' בעשיר שהוא בעירו ובמקום מכירין פעמים שיצטרך מפני חולי או מפני מקרה אחר לדבר שהוא בידך ולא ימצא ממנו [באהב"ח כ' דצ"ל ממונו] במקום זה [כן הועתק באהב"ח, אבל לפנינו בדפוס: במקום אחר], ג"ז בכלל מצות הצדקה בלי ספק וכו", עכ"ל.

ואעפ"כ נראה שעשיר זה חייב להחזיר ההוצאה, שהרי די לו לקבל עזרה זו בתורת הלואה, וגם ההלואה היא א' מדרכי מצות הצדקה להרמב"ם. והיא עיקר ענין הפרשה דוחי אחיך עמך, וכ"מ מל' החינוך שכ' "וצריך ללוות", וכ"מ להדיא באהב"ח סוף הפתיחה, ושם בנתה"ח ג. והוא הוא דינו של הרא"ש שהביא מו"ר.